

**Aydın
Mədətoğlu**

Bizim yazar

«Avesta»dakı pers təhrifləri ən çox ... Türkdüyü ifade eden əlamətlərin ziyanına olmuşdur... «Avesta»nın «Qatlar» bölümünün yalnız dil yox, həm də ideyası, tapındığı təlim Prototürk inanc və görüşlərlə bu və ya digər dərəcədə səsleşir. İlk tək, böyük Tanrı Zerdüş tənqid edilmiş və Tekallahlığın (Monoteizmin - A.M.) Türk «Tənqiri» ideyasından daha əvvəlki müəllifinə çevrilmişdir (Bax: Yaşar Qarayev, Azərbaycan ədəbiyyatı, XIX və XX yüzillər, Bakı 2002, səh. 111).

Beləliklə Azərbaycan Türklərinin Peyğəmbəri Zerdüş dünyada Tekallahlıq din sistemini yaradan ilk bəşər dühasıdır. Onun təlimində yeganə all Varlıq Tanrıdır. Tann - Ahura Mazda Kalnatın və bütün canlıların yaratıcısıdır. Zerdüş bu dini «Tannın dini» adlandırmış və göstərmişdi ki, «Bu dini heyata keçirmək üçün Tann - Ahura Mazda Zerdüşü Peyğəmbər seçmişdir».

Türk dövləti Midiya dövründə Maqlar Zerdüşün varisi sayılırdılar. Pars Əhəmənilər dövründə Midyanın əsas hakimiyyətin eldən çıxdığını görüb dini hakimiyyəti əllərində saxlamağa çalışmış və ilk vaxtlarda buna nail olmuşdular. Lakin zaman keçdikcə Maqlar pers kahinləri ilə əvəzlənmiş, hətta Maq kahinləri ölkədən didərgin salınmışdılar. Həm siyasi, həm də dini hakimiyyətin eldən çıxdığını görən Azərbaycan Türk düşüncüləri Sasanı pers rejminə qarşı mübarizəyə başladılar. Bu mübarizəyə rəhbərlik edən böyük Azərbaycan Türk düşüncüsü, tarixdə məşhur Mani olmuşdur.

«Həm ata, həm də anası əsil Türk nəslindən, özü də Həmədan Türklərinin Əşkəni nəslindən olan» (Bax: Məhəmmədağı Zehtabi, göstərilən əsəri, II cild, səh. 397). Mani (215-276) Zerdüşdən sonra öz dini təlimini yaratmış və onu yaymağa başlamışdı. Mani dini təliminin Zerdüşlük, Xristianlıq və Buddizm ünsürlərini özündə cəmləşdirdiyini müxəssislər xüsusi qeyd etmiş və göstərmişlər ki: «Maninin görüşlərinin formalaşmasında Zerdüşlük, Xristianlıq və Buddizm müəyyən təsir göstərmişdir. Mani özü də çox vaxt Zerdüşün, Buddanın və İsanın rolunu qeyd edir» (Bax: Məlikova M., Bayramov E., göstərilən əsər, səh. 19).

Mani Zerdüşlükdən fi-

kirlərin, sözlərin, əməllərin təmizliyi, Xeyirlə Şərin mübarizəsi prinsiplərini, Buddizmdən ət xörəkləri və spirtli içkilərdən imtina olunmasını, Xristianlıqdan isə niğahdan imtina

cısı və başçısı kimi tanınmış, bədii ədəbiyyatda şair, rəssam, nəqqaş, memar kimi tanınmışdır. Maninin 10 dan çox kitabı, 76 risaləsi olmuşdur ki, bunlar bütün dünyaya səpələnmiş, III yüzildən sonra bütün dünyada din, fəlsəfə, rəssamlıq, memarlıq və ədəbiyyata böyük təsir göstərmişdir.

ya düşən şahənşah I Qubad siyasət xatirinə olsa da Məzdəkin dinini qəbul etməyə məcbur oldu. Bu nəhayət dini hakimiyyətin Məzdəkilərin ixtiyarına verilməsinə və Türklərin hakimiyyətə şerik olmalarına gətirib çıxardı. Məzdək kahinlər-kahini rütbəsi qazanaraq şah Qubadla yan-ya-

lər. Buna görə də varlıların malı və mülkü əllərindən alınmış yoxsullara verilməlidir» (Bax: Məhəmmədağı Zehtabi, göstərilən əsəri, II cild, səh. 440). Orta əsr fars mənbələri Məzdəkə qarşı düşmən mövqedən yanaşmışlar. Bu da onu göstərir ki «Məzdəkilər hərəkatı həm də Milli bir hərə-

Tarixdən bu günə - Azərbaycan türkləri

(başlangıcı ötən sayımızda)

edərək asket həyat keçirməyi və ismətli olmağı qəbul etmiş, ölümlərin dirilməsini inkar etmiş, bərabərliyi və ruhun ölməzliyini təbliğ etmişdir. Mani tamahkarlıqdan, qatillikdən, oğruluqdan, ər-arvad xəyanətindən, yalançı sehrbazlıq və cadugərlikdən, inama şübhə ilə yanaşan ikiüzlülükdən, hərəkatlarda süstlük və passivlikdən imtina etməyi tələb etmişdi. Əslində Mani dindən daha çox dini-fəlsəfi bir idrak təlimləri sistemi yaratmışdı. Manilik pars Zerdüşlüyünün mif, əfsanə, nağıl və əfsunlarından təmizlənmiş, dövrünə görə gəlişdirilmiş yeni bir mərhələsi idi. Manilik «Azərbaycan-Türk tənqirinin məhsulu idi» (Bax: Əbülfəz Elçibəy, Bütöv Azərbaycan yolunda, səh. 109). Manilik fəlsəfə, məntiq və dinlə çulğışmış bir dini təlimdir.

Manilik dünyada ədalətli bir quruluş axtaran ideyalar qaynağıdır. Manilik mahiyyəti baxımından parsizm düşüncə tərzinə zidd bir dünyagörüş idi. Manilik Türk düşüncəsinin yaradıcılığı təzahürlərindən biri, özünəqədərki Azərbaycanda olan Türk xalqının və Aratta, Lullubi, Kas, Elam, Manna və Midiya kimi Türk dövlətlərinin yaratdığı dini, fəlsəfi və siyasi bir mədəniyyətin davamı idi. Bütün bunları dərk edən pers Sasanilər Mani Peyğəmbərə ağır işkəncələr verərək edam etmiş, ölkədəki bütün Maniçilər təqib və işkəncələrə məruz qalaraq fiziki məhv edilmiş, çoxları xarici ölkələrə qaçmış Maniliyin təbliğini davam etdirmişdilər. Maniçiliyi özünün rəsmi dini qəbul edən Uyğur Türkləri bu dini əks etdirən əsərlər yaratmışlar. Görkəmli Azərbaycan alimi Yusif Rüstəmov göstərir ki: «Manilik Türk xalqlarının, o cümlədən azərbaycanlıların islamaqədərki dinlərindən biri olmuş və öz tərəfdarlarının həyatında əhəmiyyətli rol oynamışdır» (Bax: Yusif Rüstəmov, Siyasi-hüquqi təlimlər tarixi, Bakı 2000, səh. 58).

Mani tarixdə bir Türk Peyğəmbəri, filosofu, siyasi-ictimai hərəkatın yaradı-

«Manilik parsizmə qarşı mübarizəni davam etdirmiş, V yüzilliyin sonunda çox böyük güclə baş qaldıran Məzdəkilər xalq hərəkatının əsas ideya qaynağı olmuşdur» (Əbülfəz Elçibəy, Bütöv Azərbaycan yolunda, səh. 116).

Milladi V əsrdə Sasanı perslərə qarşı Azərbaycan Türkləri Bamdadəli Məzdəkin başçılığı ilə xalq hərəkatına başladı. Bir çox tədqiqatçılar Məzdəki Azərbaycanlı və hətta Təbrizli Türk hesab edir və göstərir ki: «Bütün əllim - araşdırıcılar Məzdəkin fəaliyyətə

na taxta oturdular. Məzdəkilərin Sasanilərlə şerikli hakimiyyəti 25 ildən çox davam etdi. Məzdək və Məzdəkilərin xəyanət nəticəsində məhv edilməsinə (529-cu ildə Məzdək xəyanətlə həbs edilib edam edildi. 80 minə qədər Məzdək tərəfdarı qətlə yetirildi) baxmayaraq, Məzdək tərəfdarları gizli təşkilatlar yaradaraq müxtəlif dövrlərdə müxtəlif yerlərdə gizli fəaliyyət göstərmişlər. «Xüsusilə Azərbaycanlılar Məzdəkin fikirlərini saxlayıb sonralar Abbasi xəlifələrinə qarşı milli azadlıq mübarizələrində

kat idi. Ona görə də biz indi qəti dəyə bilirik ki, Məzdək hərəkatının iqtisadi-siyasi səbəbləri ilə bərabər, şübhəsiz, milli səbəbləri də olmuşdur» (Bax: Məhəmmədağı Zehtabi, göstərilən əsəri, II cild, səh. 444). Məzdəkə görə, Ali Varlıq dünyanı idrakın qüdrəti, Aqlın qüdrəti, Sayıqlığın qüdrəti və Sevincin qüdrəti ilə idarə edir ki, bu qüvvələr insanda birləşir və fəaliyyət göstərir. Məzdəkin ideyaları hələ öz sağlığında əməli olaraq həyata keçirmişdi. Belə ki, Məzdəkilər iri torpaq sahibi olan Sasa-

Azərbaycanda... başladığı və davam etdirildiyini mübahisəsiz qəbul edirlər. Heç bir şübhə yerli olmadan deyə bilərlər ki, Məzdəkilər hərəkatının mərkəzi nüvəsini Azərbaycan Türkləri təşkil etmiş və onlar sosial ədalət uğrunda mübarizənin hərəkatverici gücü olmuşlar». «Məzdək Təbrizli olmasına baxmayaraq, həm öz xalqı (oxu: Türkləri - A.M.), həm də başqa xalqları fars əyan-şərəflərinin hərəkatı iqtisadi və siyasi zülmündən, İstismar və təhqirdən, bu xalqları Sasanı şahlarının əsarətindən azad etmək istəyirdi» (Bax: Məhəmmədağı Zehtabi, göstərilən əsəri, II cild, səh. 440; Əbülfəz Elçibəy, Bütöv Azərbaycan yolunda, səh. 116).

Məzdəkilər hərəkatının bütün Sasanı imperatorluğuna yayılmasından qorxu-

onları bayraq etdilər. Əksər tarixçilər göstərir ki, ... Xürrəmi Babək hərəkatının nəzəri əsasları Məzdəkin fikirləri ilə sıx bağlı olmuşdur» (Məhəmmədağı Zehtabi, göstərilən əsəri, səh. 446). Belə ki, Məzdək öz təlimində göstərirdi ki: «Malı adamların arasında birləşdirib bölüşdürmək lazımdır. Hamı Tanrının bəndəsi, Adəmin övladlarıdır. Ona görə də birləşmələri lazımdır ki, heç kəs azuqəsiz qalmasın. Hamının vəziyyəti eyni, imkanları bərabər olmalıdır» (Bax: Əbu Əli Həsən ibn Əli Xacə Hizamülmülk, Siyasətname, səh. 155). «Allah maddi nemətləri, yeri, suyu və s. hamı üçün yaratmışdır. Bu nemətlər xalq arasında bərabər bölünməlidir. Lakin insanlar ədalətsizlik, zülm və boynuyğunluq edərək zəiflərin haqqına yiyələnir-

ni feodallarının əmlaklarını əllərindən alaraq əhali arasında paylamışdılar. «Məzdək ... Hərəmxanaların örtüklerini qoparmış, əmlakını dağıyıb aparmış, sadə xalqı hökmran etmişdi» (Bax: Hizamül-Mülk, Siyasətname (rusca) M-L, 1949, səh. 193).

Beləliklə Azərbaycan Türklərinin yaratdığı bu cərəyanlar Şərqdə olduğu kimi, Avropada da fəlsəfi və ictimai fikrin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Belə ki: «Manilik İtaliyada Katarlar, Fransada isə Albiqoylar bədətinin, Məzdəkin xüsusi mülkiyyətin məhv edilməsi, əmlakın ümumilliyi ideyaları Avropada ... utopik sosialistlərin ideya mənbəyi olmuşdur» (Bax: Məlikova M., Bayramov E., göstərilən əsər, səh. 28).

ardı var